

Bent Jensen: *Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle*. København: Gyldendal. 1984. 218 s., 168.00 kr.

Bent Jensens bog var en af sidste vinters mest omtalte på det danske marked. Den fik foromtaler og anmeldelser og gav anledning til en debat, som bliver meget få historisk-samfundsvidenskabelige værker til del. Debatten gav dog et forstemmende indtryk af, at deltagerne kun i ringe grad interesserede sig for at diskutere bogens problematik, men snarere var optaget af at forsvare, henholdsvis angribe den gruppe af venstreintellektuelle, hvis forhold til Sovjetunionen under Stalin bogen handler om. Denne fortsatte ufordragelighed 30-50 år efter kan tolkes på to forskellige måder: at Bent Jensen med sin bog har ramt et neuralgisk punkt i venstrefløjens selvforståelse, eller at han selv har lagt op til konfrontation ved sin måde at gribe emnet an på. Begge tolkninger synes at have noget på sig.

Bogen består i det væsentlige af en kortlægning og fremlægning af danske "sovjetvenners" syn på det sovjetiske samfund i dets mange facetter fra begyndelsen af 1930'erne frem til 1956, hvor Khrustjof på den 20. partikongres rev tæppet væk under de fleste af dem, der endnu holdt fast ved det stalinistiske systems fortræffelighed. Disse "sovjetvenner" identificeres dels ved deres tilknytning til Dansk-russisk Samvirke og andre mere kortlivede samarbejdsorganisationer, dels ved deres bidrag til diverse blade og tidsskrifter, for eksempel 1950'ernes *Dialog*. Men en egentlig bestemmelse af gruppen, dens størrelse og sammensætning får vi ikke; for eksempel gøres der ikke forsøg på at skelne mellem partimedlemmer (DKP'ere) og sympatisører, herunder de "fellow-travellers", der var tidens betegnelse for ikke-partimedlemmer, der af forskellige grunde valgte at gøre fælles sag med Sovjetunionen og partiet.

Bogens kildemateriale består hovedsagelig af artikler i tidsskrifter tilknyttet de forskellige samarbejdsorganisationer og bøger, ikke mindst hvad Bent Jensen kalder "pilgrimsbøger", dvs. rejseskildringer fra Sovjetunionen skrevet af venligt-sindede, der kunne berette, hvad de med egne øjne havde set i Sovjet. At der var tale om øjenvidneskildringer af en særlig karakter illustrerer Bent Jensen effektivt ved at modstille Halldor Laxness' to fremstillinger af sine rejseoplevelser i 1930'erne: den begejstrede og bevidst fordrejede *Det russiske eventyr* fra 1939 og den kritiske og desillusionerede *En digters opgør* fra et tidspunkt (1963), hvor Laxness havde definitivt brudt med kommunismen. Større og mere lærerig kontrast kan ikke tænkes.

I det hele taget er det uhyrlige og (hvis emnet ikke var så alvorligt) rent ud latterlige ting, som Bent Jensen har draget frem fra litteraturen. Ingen kan overraskes over citaterne af sådanne partikæmpere som Carl Madsen eller Hans Scherfig, der næppe har nogen troværdighed som sandhedsvidner at miste. Men det er overraskende og ikke mindst beklemmende, hvad ellers velanskrevne akademikere som historikeren Albert Olsen, filosofen Jørgen Jørgensen, slavisten A. Stender-Petersen og medicineren Mogens Fog har kunnet få sig selv til at sætte på prent til lovprisning eller forsvar af det sovjetiske samfund under Stalin. Man aner, at denne gruppe – og ikke mindst Mogens Fog – er Bent Jensens yndlingsversion, men man må samtidig erkende, at det faktisk er lykkedes ham at demonstrere graverende intellektuel uansvarlighed (for ikke at bruge stærkere ord) hos

Bent Jensen: *Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle*. København: Gyldendal. 1984. 218 s., 168.00 kr.

Bent Jensens bog var en af sidste vinters mest omtalte på det danske marked. Den fik foromtaler og anmeldelser og gav anledning til en debat, som bliver meget få historisk-samfundsvidenskabelige værker til del. Debatten gav dog et forstemmende indtryk af, at deltagerne kun i ringe grad interesserede sig for at diskutere bogens problematik, men snarere var optaget af at forsvare, henholdsvis angribe den gruppe af venstreintellektuelle, hvis forhold til Sovjetunionen under Stalin bogen handler om. Denne fortsatte ufordragelighed 30-50 år efter kan tolkes på to forskellige måder: at Bent Jensen med sin bog har ramt et neuralgisk punkt i venstrefløjens selvforståelse, eller at han selv har lagt op til konfrontation ved sin måde at gribe emnet an på. Begge tolkninger synes at have noget på sig.

Bogen består i det væsentlige af en kortlægning og fremlægning af danske "sovjetvenners" syn på det sovjetiske samfund i dets mange facetter fra begyndelsen af 1930'erne frem til 1956, hvor Khrustjof på den 20. partikongres rev tæppet væk under de fleste af dem, der endnu holdt fast ved det stalinistiske systems fortræffelighed. Disse "sovjetvenner" identificeres dels ved deres tilknytning til Dansk-russisk Samvirke og andre mere kortlivede samarbejdsorganisationer, dels ved deres bidrag til diverse blade og tidsskrifter, for eksempel 1950'ernes *Dialog*. Men en egentlig bestemmelse af gruppen, dens størrelse og sammensætning får vi ikke; for eksempel gøres der ikke forsøg på at skelne mellem partimedlemmer (DKP'ere) og sympatisører, herunder de "fellow-travellers", der var tidens betegnelse for ikke-partimedlemmer, der af forskellige grunde valgte at gøre fælles sag med Sovjetunionen og partiet.

Bogens kildemateriale består hovedsagelig af artikler i tidsskrifter tilknyttet de forskellige samarbejdsorganisationer og bøger, ikke mindst hvad Bent Jensen kalder "pilgrimsbøger", dvs. rejseskildringer fra Sovjetunionen skrevet af venligt-sindede, der kunne berette, hvad de med egne øjne havde set i Sovjet. At der var tale om øjenvidneskildringer af en særlig karakter illustrerer Bent Jensen effektivt ved at modstille Halldor Laxness' to fremstillinger af sine rejseoplevelser i 1930'erne: den begejstrede og bevidst fordrejede *Det russiske eventyr* fra 1939 og den kritiske og desillusionerede *En digters opgør* fra et tidspunkt (1963), hvor Laxness havde definitivt brudt med kommunismen. Større og mere lærerig kontrast kan ikke tænkes.

I det hele taget er det uhyrlige og (hvis emnet ikke var så alvorligt) rent ud latterlige ting, som Bent Jensen har draget frem fra litteraturen. Ingen kan overraskes over citaterne af sådanne partikæmpere som Carl Madsen eller Hans Scherfig, der næppe har nogen troværdighed som sandhedsvidner at miste. Men det er overraskende og ikke mindst beklemmende, hvad ellers velanskrevne akademikere som historikeren Albert Olsen, filosofen Jørgen Jørgensen, slavisten A. Stender-Petersen og medicineren Mogens Fog har kunnet få sig selv til at sætte på prent til lovprisning eller forsvar af det sovjetiske samfund under Stalin. Man aner, at denne gruppe – og ikke mindst Mogens Fog – er Bent Jensens yndlingsversion, men man må samtidig erkende, at det faktisk er lykkedes ham at demonstrere graverende intellektuel uansvarlighed (for ikke at bruge stærkere ord) hos

personer, der ellers – og med rette – har ord for at være hæderlige og retlinede. Der er i det hele taget få, der kommer ud af bogen uden flossede fjer; det gælder også konvertitter som Peter P. Rohde, der efter at have set lyset gik lukt i den modsatte grøft.

Bogen, som for størsteparten har karakter af en kompilation af de venstreintellektuelles holdninger til en bred vifte af aspekter af det sovjetiske samfund, er nyttig ved sin dokumentation og fastholden af, at politisk dårskab og det, der er værre, er fuldt så vel repræsenteret på venstrefløjen som andetsteds i det politiske spektrum. Men bogen har også sine begrænsninger.

En af dem ligger i dens sprogtone, der er ironisk-sarkastisk over for de danske venstreintellektuelle og bastant fordømmende over for genstanden for deres beundring. "Brutalitet", "vulgaritet" og "primitivitet" er standardudtryk i beskrivelsen af Stalins Sovjetunionen, og hvor berettiget karakteristikken end er, trætter den i det lange løb og efterlader en fornemmelse af, at forfatterens ærinde er mere polemisk end analytisk. Det polemiske sigte træder i det hele taget tydeligere frem i denne bog end i Bent Jensens tidligere arbejder, hvor han med stor kraft og somme tider betydelig elegance har spiddet DKP-historiografiens mange myter.

En anden begrænsning ligger i bogens definitioner eller mangel på samme. Stalinisme-begrebet defineres ikke eksplicit – og gives implicit en meget bred bestemmelse, der i praksis dækker alt fra egentlig persondyrkelse (som der kun fremvises få eksempler på) til en positiv vudering af udviklingstendenser i Stalins Sovjetunionen. Heller ikke begrebet "intellektuel" defineres med tilstrækkelig præcision.

I bogens sidste afsnit søger Bent Jensen en forklaring på, hvad han kalder de venstreintellektuelles "fascination" (heller ikke dette begreb defineres) af stalinismen. Han diskuterer her en række forklaringer, der har været fremsat i den internationale litteratur, for eksempel af Arthur Koestler, George Orwell og Leszek Kolakowski. Det karakteristiske hos disse forfattere er, at de tenderer mod at fæste sig ved dybdepsykologiske og religiøse forklaringer på "fascinationen". Stalinismen betegnes som "pseudofilosofi" og "erstatningsreligion", og de venstreintellektuelles "fascination" af den forklares ved deres "behov for djævlbilleder", deres "trang til underkastelse" og deres "fascination af magten". Analysens konklusion er, at de intellektuelle stalinister var "besatte af en dæmoni, som vendte op og ned på alt. Middelalderlige beskrivelser af djævlbesættelse indeholder de samme træk, som karakteriserede det 20. århundredes Stalin-besatte mennesker. Djævlbesatte mennesker bliver skingre, virkelighedsfremmede og farlige" (s. 192).

Det skal ikke afvises, at irrationelle, quasi-religiøse motivationer spillede en rolle for "fascinationen"; mange vidnesbyrd fra personer, der som Arthur Koestler har været indfanget af systemet, støtter en sådan fortolkning. Alligevel er Bent Jensens forklaringsforsøg ensidigt, idet han undlader at inddrage alternative, mere rationelle forklaringer. Den psykologiske litteratur rummer en række teorier om kognitive processer, der på mere rationel vis kan forklare fænomener såsom uimodtageligheden over for dissonant information, "dobbelttænkning" og uviljen mod at indrømme fejltagelser end de dybdepsykologiske teorier Bent Jensen hælder til.

Også sociologiske, politologiske og historiske forklaringer kunne være blevet

inddraget i analysen. Bent Jensen afviser eksplicit nogle af de mere gængse historisk-politiske forklaringer, for eksempel den, at støtten til Sovjetunionen kunne være en rimelig politisk reaktion på den politiske og økonomiske udvikling i Vesteuropa i 1930'erne. Hans afvisning af den verdensøkonomiske krise som årsag virker dog noget tyndbenet. Uanset om det *post facto* med diverse statistiske mål skulle være muligt at påvise, at krisen ikke var så dyb, som den var eller er blevet i den populære opfattelse, så er det afgørende moment ikke dette, men om det ikke i samtiden var en plausibel politisk position at nære tvivl om de vestlige demokratiers evne til at modstå det politiske, økonomiske og sociale pres, som de var udsat for, og at søge andre politiske forbilleder.

Bent Jensen har selvfølgelig ret i sin påstand om, at 1930'ernes egentlige eller eneste problematik ikke var modsætningen mellem fascisme og kommunisme, således som man opfatter det på venstrefløjen; men det betyder ikke, at der ikke kunne gå en politisk plausibel vej fra antifascisme til kommunisme. Erling Bjøl har blandt andet påpeget en sammenhæng mellem tilslutningen til kommunismen efter 2. verdenskrig og samarbejdspolitikken med tyskerne under krigen; i Danmark og Frankrig var der efter krigen en stærkere pro-sovjetisk opinion end i lande, hvor de traditionelle politiske kræfter ikke havde samarbejdet med den tyske besættelsesmagt. Igen var der tale om en reaktion, der naturligvis ikke var politisk nødvendig, men som på den anden side heller ikke var politisk uforståelig, irrationel eller af rent ud religiøs karakter.

En af Bent Jensens centrale påvisninger er, at der allerede i 1930'erne forelå dokumentation nok til en "afsløring" af stalinismen som et grusomt og umenneskeligt system. Dette er korrekt, men det betyder ikke, at man uden videre kan affeje de pågældendes forklaring om, at man nok kendte det pågældende materiale, men ikke troede på det, som et udtryk for intellektuel uhæderlighed. At vurdere et budskabs troværdighed ud fra en generel vurdering af kildens ditto er nok dårlig kildekritik, men immervæk meget menneskeligt. En tilsvarende træghed i accepten af ubehagelig information kendes også i andre situationer, for eksempel i de borgerlige politikeres og mediers holdning til Vietnam-krigen. Under alle omstændigheder var det jo ikke objektiv sandhedssøgen, som datidens venstreintellektuelle var ude på, tværtimod var i hvert fald de fleste af dem ude i et højst politisk ærinde.

Bent Jensen er på en måde blind over for det politiske element i "fascinationen". De, som lå under for den, var formentlig overbeviste om socialismens fortræffelighed og dens egnethed som model også for den danske samfundsudvikling. De havde derfor et behov for at kunne henvise til et udenlandsk forbillede såvel som for at beskytte dette imod anslag og kritik fra modstandernes side. At de i denne sammenhæng var villige til at lukke et øje for ufuldkommenheder og fejludviklinger ved forbilledet, er i og for sig ikke til at undre sig over. Deres problem var, at forbilledet ikke kunne leve op til forventningerne, og deres fejltagelse, at alt for mange alt for længe fortsatte med at lukke øjnene for denne erkendelse og derved fuldstændig mistede politisk og personlig troværdighed. Men dette kan forklares uden at fokusere så ensidigt på de irrationelle forklaringsfaktorer, som Bent Jensen gør.

Nikolaj Petersen